

“Opvoeding tot menselijkheid”

Toespraak gehouden op de pedagogische studiedag van de Vlaamse Jezuïetencolleges in Antwerpen op 6 oktober 2006

(Na enkele inleidende woorden:)

Van deze gelegenheid wil ik gebruikmaken om u allen te danken voor het werk dat u presteert, dag in dag uit, als leraar, opvoeder of medewerker van onze jezuïetencolleges. Onze maatschappij zoals die reilt en zeilt maakt opvoeding en onderwijs tegelijk moeilijk en allernoodzakelijkst. U heeft een mooie, maar vaak ondankbare opdracht. U heeft mij uitgenodigd vandaag iets te vertellen over het belang van het onderwijs in de zending van de jezuïeten, vroeger en nu. Mijn uiteenzetting zal daarom beginnen met een historisch gedeelte. Daarna spreek ik over de situatie nu.

I

Ignatius van Loyola, de stichter van de jezuïetenorde, is opgegroeid in adellijke kringen. Na zijn bekering heeft hij zichzelf een jarenlange geestelijke en intellectuele vorming opgelegd. Twee elementen vallen daarbij op: het gesprek en de studie. Men kan zich voorstellen dat Ignatius van zijn militaire en mondaine opvoeding aan de hoven onthouden heeft hoe vormend het persoonlijk gesprek kan zijn in de relatie tussen dienaar en heer, onderdaan en meester. Hoe dan ook, eenmaal bekeerd gaat hij naar predikanten luisteren en zoekt hij systematisch geestelijk rijpe mensen op (monniken, biechtvaders, vrome dames,...) om in gesprekken van hen te leren (cf. zijn verblijven in Manresa en Barcelona). Zo is hij zelf gaandeweg een geestelijk leider geworden. Het vormende gesprek staat aldus centraal in de eigen ervaring en in de manier van doen van Ignatius. Vervolgens de studie: Toen hij in 1524 uit het Heilig Land was teruggekeerd, besloot Ignatius – die toen inmiddels over de dertig was – filosofie en theologie te studeren : hij was tot het inzicht gekomen dat je een grondige opleiding nodig hebt, wil je anderen in hun leven vooruit helpen. Studeren is nodig om geestelijk te groeien, om als christen je geloof te verdiepen en om in staat te zijn anderen op hun levensweg te helpen.

Toen Ignatius met zijn eerste gezellen uiteindelijk in 1539 de Sociëteit van Jezus stichtte, hielden zij maar één doel voor ogen: God loven en ‘de zielen helpen’, dit wil zeggen: mensen dichter bij God, de bron en bestemming van hun leven brengen. Als ze die doelstelling concretiseren, vernoemen zij het ‘preken en onderricht geven’ (*predicar y leer*) en werken van barmhartigheid. ‘Preken’ gebeurde tijdens de misvieringen, ‘onderricht geven’ betekende lezingen en instructies buiten de liturgische diensten. In beide gevallen gaat het echter om geloofsopvoeding, om christelijke vorming. Dat lag helemaal in de lijn van Ignatius’ eigen ervaring waarin het vormende gesprek en de studie zo belangrijk geweest zijn, zoals ik dat zojuist geschetst heb. Echter: de eerste tien jaar van het bestaan van hun orde hebben de jezuïeten nooit aan scholen gedacht.

Pas vanaf 1549 stichten de jezuïeten hun eerste colleges, door een samenloop van omstandigheden. Jezuïeten hadden vormingshuizen nodig om jonge kandidaten voor de orde te trainen. En, onder meer om hun sponsors plezier te doen, lieten zij ook andere jongeren, die geen roeping hadden, profiteren van de opleiding die zij uitbouwden. De noden van beide

partijen werden op elkaar afgestemd, en zo zijn de eerste colleges ontstaan¹. De formule werd meteen een succes, eerst in Sicilië en Italië, dan Portugal en Duitsland en uiteindelijk heel Europa. Hoe kun je dat verklaren? De vorming die de jezuiten boden was zo aantrekkelijk, omdat die helemaal in de lijn lag van het humanisme van de Renaissance.

De humanisten – de naam zegt het – plaatsten een hoogstaand ideaal van *humanitas* (menselijkheid) centraal in hun visie. Zij hadden de unieke waardigheid van de mens onder alle schepselen herontdekt, en waren ervan overtuigd dat je door een degelijke opvoeding van de jeugd dat ideaal van een intellectueel, moreel en geestelijk hoogwaardige menselijkheid kunt verwezenlijken. De pedagogen van de Renaissance ontwikkelden daartoe allerlei methoden en principes, zoals de studie van de klassieke auteurs, de eerbied voor de persoonlijkheid van het kind, de persoonlijke relatie tussen leerling en meester, het evenwicht tussen studie en sport (of spel), en openheid voor de wereld. Die elementen zal men in de pedagogie van de jezuiten terugvinden. Voorts legden de humanisten de nadruk op de studie van de *litterae humaniores*, de geschriften met name van filosofen uit de Griekse en Latijnse Oudheid, die gericht waren op de vorming tot een deugdzzaam leven. Eruditie was voor de humanisten nooit het enige doel van de studie. Je moest er een deugdzamer en geestelijk rijpere persoonlijkheid, kortom, ‘meer mens’ van worden.

Met de ontwikkeling van het curriculum van de *humaniora* (onzijdig meervoud, vergrotende trap van het Latijnse woord *humanus*, ‘menselijk’) op hun colleges zetten de jezuiten deze humanistische traditie voort. In de pedagogie van de jezuiten vloeien twee fundamentele stromingen samen: enerzijds die traditie van de humanisten, met hun streven naar een hoogstaand menselijk ideaal via studie en vorming, en anderzijds de spiritualiteit van Ignatius, zoals die uit diens eigen bekeringsproces is gegroeid en in zijn *Geestelijke Oefeningen* is uitgedrukt. Daarin ligt de nadruk op het leren onderscheiden van de goede en kwade geesten die een mens van binnen bewegen, zodat die mens in staat wordt gesteld met een grotere innerlijke vrijheid tegenover God te staan en zijn levensweg te kiezen. Die combinatie van humanisme en spiritualiteit zorgde voor een eigen profiel in de toenmalige culturele en geestelijke context. De jezuiten onderscheidden zich bijvoorbeeld duidelijk van de zgn. *alumbrados* (in Spanje), wij zouden spreken van ‘charismatici’, verlichte lieden die meenden door directe ingevingen van de Heilige Geest geleid te worden en dus geen studie te behoeven. Belangrijker was de tegenstelling tussen de jezuiten en de lutheranen. Volgens het lutheranisme, dat zich vanaf de jaren 1520 verspreidde, komt het geloof uit het luisteren naar het Woord van God (*fides ex auditu*); om christen te zijn heb je alleen de Bijbel nodig (*sola Scriptura*); de sacramenten, beelden en kerkelijke hiërarchie worden afgewezen, en de dogmatische theologie als poging tot rationele doorgronding van het geloofsgoed vervangen door een oproep tot persoonlijke, directe interpretatie van de Schrift.

De Hervorming die Luther op gang heeft gebracht, is een beweging die zich in verschillende, soms tegengestelde richtingen heeft versplinterd. In de meest uitgesproken en extreme vormen ervan wordt de scheiding tussen hemel en aarde, geloof en rede, genade en vrijheid op de spits gedreven. De aardse dingen worden dan als door de zonde vertroebeld beschouwd en geringgeschat als het gaat om het wezenlijke (het geloof, de zin van het leven,...). Zij worden niet meer ingeschakeld als bemiddelingen met het oog op de komst van Gods Rijk. Deze pessimistische kijk op het aardse en op de mens zal in de katholieke traditie door het jansenisme worden overgenomen. Daar staat Ignatius’ positieve benadering lijnrecht

¹ Voor een uitvoeriger overzicht van de ontstaansgeschiedenis en betekenis van de eerste jezuitencolleges verwijst ik naar het zesde hoofdstuk van John W. O’Malley, *The First Jesuits*, Harvard University Press, 1993, blz. 200-242 (ook in het Frans beschikbaar: *Les premiers jésuites*, Coll. Christus, DDB, Paris, 1999).

tegenover. Hij zag alle aardse goederen, inclusief de talenten die een mens in zich heeft, als middelen die God hem geschonken heeft om het goede te doen en zo zijn Schepper en Heer te loven en te dienen. Vandaar de rol van een degelijke opvoeding, waardoor kinderen die aardse middelen op een zinvolle, menswaardige wijze leren te gebruiken. Dat wordt duidelijk in de spiritualiteit en pedagogie van de eerste gezellen.

Zoals de christelijke humanisten vond Ignatius een vorming in de letteren uitermate belangrijk (let wel: ‘letteren’ werd toen ruimer opgevat dan wat wij literatuur zouden noemen; in de geschriften van de Oudheid tot de Renaissance was er nog geen scherpe scheiding tussen literatuur en wetenschappen). Taal is ook in Ignatius’ spiritualiteit een onmisbaar medium. In de *Geestelijke Oefeningen* wordt de reitruiter ertoe aangespoord de bewegingen die zich in zijn gemoed voordoen helder onder woorden te brengen en tot een duidelijk uitgesproken levenskeuze te komen. Een zelfde helderheid werd in de predikatie nagestreefd. Daarom moesten de jonge jezuïeten in de retorica (redkunst) en in de logica geoefend worden. Om hun toehoorders te raken moesten zij goede communicatoren worden die met behulp van logische argumentatie en rationele overwegingen het geloof verkondigen. Voorts had Ignatius een flair voor het uitmuntende en vooruitstrevende binnen de cultuur waarin hij leefde. Hij en de eerste gezellen hebben aan de Sorbonne gestudeerd. De Parijse universiteit stond aan de top, qua inhoud en methode. Er werd een actieve en progressieve manier van studeren gepromoot – het zich toe-eigenen van de stof door persoonlijke oefeningen en het opgaan van het eenvoudige naar het moeilijkere – en die pedagogische principes werden door de jezuïeten in hun *ratio studiorum* overgenomen.

Taalvaardigheid, redelijkheid en studie waren in dit perspectief onmisbare componenten van een mondig, deugdzaam en gelovig leven. Wat Ignatius voor de vorming van de jonge jezuïeten belangrijk vond, kreeg vanzelf z’n plaats in de vorming van de jeugd op de jezuïetencolleges. Jongeren werden er opgevoed tot vrijheid en verantwoordelijkheidszin zodat zij goede burgers en volwassen gelovigen met een open kijk op de wereld konden worden. Laten we vooral het fundament van dit opvoedingsproject voor ogen houden, het ‘christelijk humanisme’ zoals Ignatius dat heeft opgevat en dat ik als volgt zou samenvatten.

God geeft zich geheel en al aan de mensen door alle kanalen van de geschapen werkelijkheid heen. Alle goede gaven – sterkte, gerechtigheid, waarheid, barmhartigheid,... – dalen van God neer, als de stralen van de zon. De mens moet en mag alle middelen die in de schepping ter beschikking staan, benutten en ontwikkelen om tot God te komen en mee te werken aan de uitbouw van een menswaardiger wereld. Tot die middelen behoren onder meer de wetenschap, waarin naar kennis en waarheid wordt gezocht, de kunst, waarin een gevoel voor schoonheid wordt ontwikkeld, en de politiek, waardoor een rechtvaardige samenleving wordt nagestreefd. Opvoeding is erop gericht jongeren te leren omgaan met alle beschikbare middelen – taal, verstand, lichaam, vrijheid, gevoelens,... – want al die middelen zijn er om anderen te dienen en God te loven. Wij leven immers niet in de eerste plaats om voor onze zonden te boeten (zoals pessimistische christelijke stromingen dat dachten), maar om te bouwen aan het Rijk Gods. Dat is de zin van ons leven. Ignatius zag God overal aan het werk, in de bloei van de natuur, in de ontwikkeling van de geschiedenis, in de evenementen van zijn eigen leven, en hij ontdekte dat God van een mens vooral verlangt dat hij meewerkt met Hem, door met de aardse middelen in de geschiedenis te werken aan een Rijk van gerechtigheid en liefde dat uitstijgt boven de geschiedenis.

Dat geloof en rede, genade en vrijheid hand in hand gaan en elkaar niet uitsluiten, lijkt voor velen van ons misschien vanzelfsprekend, maar dat is het niet. Van het lutheranisme tot het

jansenisme heeft een tegenovergestelde tendens het westerse christendom beïnvloed. Dat had kunnen leiden tot de heerschappij van een verengd, pessimistisch en wereldvreemd christendom. De Contrareformatie en de jezuiteten zijn daar tegenin gegaan, en hebben het gehaald². De impact van het toenmalige Europese netwerk van jezuitencolleges moet wat dat betreft niet worden onderschat. De Ignatiaanse spiritualiteit en pedagogie hebben ertoe bijgedragen dat een oerchristelijke grondhouding werd voortgezet in de zestiende en zeventiende eeuw, op een manier die aangepast was aan de nieuwe tijd (na de uitvinding van de boekdrukkunst, de wetenschappelijke ontwikkelingen en de ontdekking van de Nieuwe Wereld). Tot die oerchristelijke grondhouding behoort het gevoel dat het menselijke en het christelijke samengaan, dat er geen geloof is zonder cultuur, zonder reflectie, zonder opvoeding. Dat aanvoelen vindt men terug bij Kerkvaders, in de christelijke cultuur van de Middeleeuwen en in het thomisme. Geloof en rede hebben elkaar nodig (*fides quaerens intellectum*) en daarom hebben christenen spontaan belang gehecht aan opvoeding (tot redelijkheid en zedelijkheid, tot vrijheid en geloof...). In God zelf is redelijkheid³, is vrijheid, is waarheid, is schoonheid, en die gaven heeft de Schepper ook in zijn schepselen gelegd. Daarom mag en móét ook de mens waarheid en vrijheid, gerechtigheid en schoonheid ontwikkelen. Door die overtuiging gedreven hebben christenen heel vroeg al aan onderwijs gedaan en hebben zij culturele creaties voortgebracht (gebouwen, beeldhouwwerken, muziek, liturgie, filosofisch en theologisch denkwerk...). Overal waar christenen (missionarissen) het geloof zijn gaan verkondigen, hebben zij scholen gesticht. Een christen staat immers altijd op twee benen: Athene en Jeruzalem, natuur en bovennatuur, het menselijke en het goddelijke, kardinale en theologische deugden⁴, culturele verworvenheden en de openbaring van het Evangelie. Laten de gelovigen een van de twee polen vallen, dan dreigt ook het christendom te vervallen in ideologie. Terwijl juist de onvermijdelijke spanning tussen die twee polen een ruimte voor het mysterie opent, - en dat mysterie heet liefde. Ignatius heeft sterk ervaren hoezeer God hem bemint, en al zijn ondernemingen en inspanningen vatte hij op als een antwoord op die liefde. Als Ignatius zijn medebroeders afraadt controversiële auteurs te doceren of voor theologische of politieke strekkingen in de Kerk partij te kiezen, dan was dat omdat liefdevolle verstandhouding onder de mensen voor hem meer waard was dan gelijk te krijgen. Een helder verstand moet samengaan met een mild hart. Ignatius heeft dat zelf beleefd vanuit zijn mystieke ervaring van Gods liefde die tot een liefdevolle eerbied van alle mensen aanspoort. De kwaliteit van de relatie met God en met de mensen staat boven de leer. Of, anders uitgedrukt, redelijkheid staat in dienst van de liefde.

II

Hoe zit het dan met de jezuitencolleges vandaag? Als wij de cijfers bekijken, dan stellen wij vast dat de jezuiteten over de hele wereld nog nooit zoveel jongeren in het lagere, middelbare en hogere onderwijs hebben bereikt. In 2005 waren er 2,5 miljoen leerlingen en studenten aan 3.451 instellingen in 68 landen⁵. Ofschoon het totale aantal jezuiteten in de wereld

² Zie bv. Leszek Kolakowski, *God Owes Us Nothing. A brief Remark on Pascal's Religion and on the Spirit of Jansenism*, 1995 (*Dieu ne nous doit rien. Brève remarque sur la religion de Pascal et l'esprit du jansénisme*, Albin Michel, Paris, 1997).

³ Die intrinsieke band tussen geloof en rede was een van de hoofdthema's van de toespraak van Paus Benedictus XVI in Regensburg, in september jl. De zin die onder de moslims zoveel opschudding heeft verwekt, was maar het begin van een langer citaat uit de dialogen van Keizer Manuel II Paleologos (14de eeuw) waarvan de pointe aan het einde kwam: 'onredelijk handelen gaat in tegen de ware aard van God'.

⁴ Natuurlijke hoofddeugden ('kardinale deugden'): voorzichtigheid, matigheid, vastberadenheid en rechtvaardigheid; theologische deugden: geloof, hoop en liefde.

⁵ Van die 3.451 instellingen waren er 848 eigen instellingen (123 lagere scholen, 444 middelbare scholen en 79 technische scholen) en 2.603 scholen van Fe y Alegría, in Zuid-Amerika (die scholen worden vaak door

achteruitgaat, is het cijfer van hen die in de opvoeding staan ongeveer stabiel gebleven (ongeveer 4.600 jezuiteten). Maar al die onderwijsinstellingen steunen vooral op de inzet van het lekenpersoneel. Er zijn zo'n 123.985 lekenmedewerkers (directieleden, leraren, professoren en administratieve krachten) in dienst, en dat betekent 96 % van het personeel.

In Vlaanderen zijn er nog maar enkele medebroeders actief op de colleges en in de pedagogische en pastorale begeleiding van CEBECO. In de leeftijdscategorie tot en met de pensioengerechtigde leeftijd van 65 jaar zijn dat er vier (op een totaal van 23). De voortzetting van de ignatiaanse pedagogische traditie ligt nu dus ruimschoots in de handen van leken. In de visie van de jezuiteten hier en elders blijft onderwijs alleszins ook nu nog een prioritaire opdracht waar zij zich samen met hun talrijke lekenmedewerkers voor willen inzetten. Over het belang van die opdracht wil ik het nu in dit tweede gedeelte hebben.

In vergelijking met de tijd van Ignatius is de westerse cultuur nogal veranderd. Het christelijk humanisme is niet meer de dominerende trend. De laatste eeuwen is er een groot verzet gerezen zowel tegen het christendom als tegen de klassieke cultuur van de *logos* (in de dubbele betekenis van 'woord' en 'rede') waarvan het christelijk humanisme een van de uitingen is geweest. Dat verzet tegen die eeuwenoude cultuur van het woord heeft meerdere oorzaken gehad, die ik nu onmogelijk kan overlopen. Zeker hebben nieuwe wetenschappelijke inzichten (op het vlak van de studie van de kosmos bv., maar ook van de menselijke psyche⁶) een rol gespeeld. Waarschijnlijk is de weerslag van de klappen die het Westen heeft moeten incasseren (twee wereldoorlogen, de concentratiekampen, de naweeën van het kolonialisme, de mislukking van het communisme,...) nog doorslaggevend geweest. Daaruit is een zelfkritische houding ontstaan die elke aanspraak op waarheid relativeert. Terwijl het verstand zijn diensten mag bewijzen als instrument van technologische beheersing van de werkelijkheid, wordt het vermogen van de rede om zich over zinfragen uit te spreken ter discussie gesteld. Heeft het christelijk humanisme dan niets meer te bieden? Mij lijkt echter dat het christelijk humanistische ideaal in de context van de huidige cultuur niet minder relevant is dan vroeger. Er valt nog heel wat inspiratie uit te putten voor vandaag. Taalvaardigheid en kritisch denken, het vermogen helder te argumenteren en te communiceren, deugdzaamheid, vrijheid, en menselijke ontmoetingen die in eerbied en vriendschap verankerd zijn, al die waarden waartoe het christelijk humanisme wilde opvoeden, kunnen wij nu nog best gebruiken. Laten we dat even nagaan.

Taalvaardigheid en heldere communicatie. De nieuwe media (vooral internet en gsm) werken een cultuur van de 'instantcommunicatie' in de hand. Informatie wordt bliksemsnel uitgewisseld. Dat heeft enorme voordelen. Echter, voor 'communicatie in de diepte' is wat anders nodig. Een weloverwogen woord, dat dan ook beklijft, veronderstelt een sfeer van rust en bezinning. En dat veronderstelt op zijn beurt een vertraging van het drukke ritme ('onthaasting' noemt men dat tegenwoordig) en stilte. Stefan Hertmans, docent aan de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten in Gent en dichter, beweert dat hij dagelijks drie à vier uur eenzaamheid nodig heeft om te bekomen van de drukte van het maatschappelijk leven. Uit die stilte worden zijn gedichten geboren.

vrouwelijke religieuzen beheerd, maar de jezuiteten organiseren het netwerk en hebben er een pedagogische en pastorale inbreng; de scholen van Fe y Alegría richten zich vooral op minder bevoorrechte bevolkingsgroepen).

⁶ De klassieke definitie van de mens als *animal rationale* – een met *logos* (rede en taal) begaafd dier – is door Freud vervangen door een heel andere benadering waarin de nadruk ligt op onbewuste driften. Ofschoon in de psychoanalytische behandeling zelf verwoording een sleutelrol speelt, wordt de mens voortaan gedefinieerd als een wezen van begeerte.

Vermogen tot argumenteren en kritisch denken. In de publieke opinie overheerst de ‘emocratie’: men reageert op basis van eerste emotionele reacties en niet op grond van doordachte argumenten. Men laat zich raken door beelden (foto’s van catastrofes, van slachtoffers,...) meer dan door woorden. De media maken er handig gebruik van. Er ontstaat een gebrek aan historisch perspectief, aan nuancering, aan reëel inlevingsvermogen in het standpunt van anderen. Statistieken worden misbruikt, men zwaait met slagzinnen en laat drukkingsgroepen op het geweten werken. De reclame speelt in op primaire psychologische behoeften en reactiepatronen. In die context is het dringend nodig opnieuw de noodzaak van rationele argumenten en kritisch denken in te zien. Maar er is tijd, geduld, studie en toewijding nodig om los te komen van de eigen onmiddellijke gevoelens, voorkeur, angsten en vooroordelen en een kritisch en zelfkritisch bewustzijn te ontwikkelen. Opvoeding tot kritisch denken is echter een absolute voorwaarde van een samenleving die naar vrijheid, rechtvaardigheid en waarachtigheid streeft.

Deugdzaam leven. Wij kunnen geen menswaardige samenleving uitbouwen als wij elkaar niet opvoeden tot een deugdzaam leven. Daartoe behoren onder meer een vermogen om weerstand te bieden tegen gemakzucht en bedrog, het ontwikkelen van een gevoel voor goed en kwaad, van verantwoordelijkheidszin. Zoiets bereik je niet zonder inspanningen, zonder ‘bekering’. Onze geglobaliseerde wereld is een uitermate complex geheel waarin politieke, sociale, economische en culturele factoren op elkaar inwerken en waarvan de organisatie op veelal elektronisch gestuurde systemen berust. Een dergelijke wereld wordt een chaos als er niet voldoende mensen zijn die hun verantwoordelijkheid voor het algemeen goed opnemen. De corruptie van machthebbers overal is hemeltergend. De uitbuiting van grondstoffen en de aantasting van het milieu door een onverantwoorde levensstijl vormen een enorme bedreiging. De herwaardering van een deugdzaam en verantwoorde levenswijze, die rekening houdt met het goed van iedereen, inclusief de bewoners van minder bevoorrechte werelddelen en de toekomstige generaties, is een dringende opgave. Onze maatschappij is geneigd de burgers tot eerbied, eerlijkheid en naleving van de elementaire gedragsregels van een beschaafde wereld te dwingen door ministeriële regelgeving en wetten. Maar dat zijn uiterlijke dwangmiddelen die de frustratie vaak alleen maar aanwakkeren. Een hoffelijke, menswaardige samenleving is de vrucht van een innerlijke grondhouding die mensen moeten aanleren, waartoe zij moeten worden opgevoed en waardoor zij vanzelf een gevoel voor het welzijn van anderen en het algemeen goed ontwikkelen. Innerlijk gevormde mensen hebben weinig wetten nodig.

Vrijheid. Volgens de klassieke humanistische visie worden mensen niet als vrije mensen geboren, maar zijn zij tot vrijheid geroepen en moeten zij daartoe worden opgevoed. Vrijheid valt immers niet samen met impulsiviteit, zoals geluk niet samenvalt met spontaniteit. Beide moeten aangeleerd en verworven worden. Daarin ligt de paradox van de opvoeding: er is discipline, er zijn regels nodig om vrij te maken.

Ontmoetingen in eerbied en vriendschap. Liefde is het uiteindelijke doel van de opvoeding. De jeugd wordt niet opgevoed om carrière te maken, prestaties neer te zetten en roem en geld te verwerven, maar om te ontdekken dat mensen tot gemeenschap geroepen zijn en dat, in de diepste kern, leven liefde is, dat de werkelijkheid door liefde gedragen en tot liefde bestemd is. Liefdevolle ontmoetingen onder de mensen vervullen je hart meer dan eigen genot en succes. Maar, zoals impulsiviteit nog geen vrijheid betekent, valt liefde niet samen met opwellingen van sympathie. Tot liefde moet je worden opgevoed. Mens ben je niet vanzelf, mens word je. Je moet er wat voor doen, je moet ervoor kiezen, je moet eraan werken, en daartoe heb je het voorbeeld, de bijstand van anderen, het gesprek met anderen nodig. Het vraagt oefening en studie.

Het verlangen naar een menswaardige wereld is zeker onder de jongeren aanwezig en zij drukken dat uit in hun cultuur, hun songs en in daden van solidariteit. De daadwerkelijke groei naar een menswaardige samenleving wordt echter m.i. in de huidige tijd door drie factoren bedreigd:

- de *economische rationaliteit* die alle waarden en levensopties gelijkshakelt of gladstrijkt, en aanmoedigt zolang ze geld opbrengen;
- de *neoliberale levenssfeer* die mensen in slaap wiegt en tot slaaf maakt van hun omgeving (hun computer, auto, tv, etc.), die onder de schijn van algemene vrijheid passiviteit in de hand werkt in plaats van mensen ertoe aan te sporen op een creatieve wijze hun leven in handen te nemen en zelf hun levensgeschiedenis te bepalen; zo worden grote delen van de bevolking blind of onverschillig gemaakt tegenover onrechtvaardige mechanismen in de wereldhandel en in de politieke machtsverhoudingen, en daar profiteren alleen de machtigen van;
- de dreiging van *religieuze fundamentalismen*, die vaak meer met sociale en politieke factoren dan met religie te maken hebben en die onder het mom van godsdienst uit zijn op culturele en maatschappelijke overheersing.

Onze westerse democratie is geen eeuwige verworvenheid. Maar wapens zijn het slechtste middel om ze te verdedigen. Wij moeten ons innerlijk wapenen om met wijsheid maar zonder toegevingen te reageren zodra de waarden van onze cultuur in het gedrang komen. Dat lijkt mij een van de belangrijkste opdrachten van de opvoeding nu. Met name in de confrontatie met de islam geldt dat. Wij moeten ons niet laten intimideren, maar mogen ons ook niet tegenover de moslims als rivalen opstellen. Soms vraag ik me af of er op dit gebied geen rol is weggelegd voor de jezuïetencolleges in Europa. Zouden zij met anderen mee kunnen zoeken een kader te scheppen en pedagogische instrumenten te ontwikkelen om beloftevolle jongeren uit de moslimbevolking (in grotere getallen dan nu sporadisch het geval is) intellectueel en moreel te vormen, zodat ook zij een verantwoordelijkheidszin, het kritisch denken en een vermogen tot waarachtige dialoog zouden ontwikkelen? Allicht is hier nog een lange weg te gaan.

Maar ik denk ook aan de eigen traditie en de christelijke groei. Het christendom is volgens mij nog lang niet uitgeteld. De kernboodschap van het Evangelie, dat God liefde en vergeving is, en dat geweld alleen door liefdevolle zelfopoffering overwonnen wordt, is nog niet doorgedrongen.

Er is in onze maatschappij aldus ook op spiritueel en religieus vlak opvoeding nodig, bij gelovigen en ongelovigen van alle soort, zodat godsdienst niet zonder meer als een voorbijgestreefde mythologie wordt afgewezen, maar ook niet opnieuw gekoesterd wordt als een projectie van eigen dromen, als een middel ten dienste van de eigen veroveringsdrang (intellectueel, politiek, of militair...), als de vergoddelijking van menselijke driften. Een 'dialoog' tussen burgers die tot verschillende culturele, ideologische en religieuze tradities behoren, kan er niet komen tenzij die mensen zich inspanningen getroosten om zich ook op dit gebied te laten opvoeden en vormen.

Opvoeding en onderwijs zijn dus voor de toekomst van onze maatschappij, voor de doorbraak van een humanere wereld van levensbelang. Dat is uw dagelijkse opdracht. Ik wens u daarbij veel inspiratie en vreugde toe.

Jan Koenot, sj